

Tussen woede en onmacht, chaos en schepping

Een weg naar ecologische bekering met de profeet Jeremia

Jannica de Prenter

“Mijn hart bonst, mijn hoofd bonkt! Ik ben ziek van angst, ik schreeuw het uit! Het is oorlog; ik hoor het geschreeuw van de vijanden, het geluid van hun trompetten. Eén voor één worden de steden veroverd. De vijanden vernietigen alles: de huizen, de dorpen en de steden. Ze verwoesten het hele land.” Het zouden de woorden kunnen zijn van een inwoner van Aleppo, een van de vele slachtoffers van IS, of de noodkreet van een vluchteling uit kamp Moria op Lesbos, geplaagd door pijnlijke herinneringen en beelden van oorlog die steeds weer opdoemen. Toch is dat niet het geval, want het zijn de woorden van de profeet Jeremia (Jer 4,19-20)¹.

De taal van Jeremia is hard en scherp, puntig als een zwaard. Je voelt de boosheid, de woede, de verontwaardiging en de teleurstelling. Zijn woorden zijn soms ook ongelofelijk donker en dreigend. Dat maakt dat we geneigd zijn om af te haken, want het lezen van Jeremia kan confronterend zijn. Toch raken die profetieën van Jeremia: aan onze onmacht, ons onbehagen en onze tekortkomingen, juist omdat ze zo menselijk blijven. De boodschap van het boek Jeremia beweegt zich steeds heen en weer tussen dreiging en hoop, tussen ballingschap en terugkeer, tussen afkeer van en omkering naar God. Daarbij speelt beeldende, poëtische taal een belangrijke rol: Jeremia gebruikt de afbraak en het opbloei van de schepping als visionair beeld voor de vernietiging en de wederopbouw van de wereld die hij kende. Zijn boodschap gaat over uitrukken en verwoesten, over vernietigen en afbreken, maar ook over opbouwen en planten (cf. Jer 1,10).

In deze bijdrage staan de hoofdstukken 4 tot 9 en het hoofdstuk 11 uit Jeremia centraal, waarin beelden van schepping en chaos elkaar afwisselen. Bijzonder interessant is de vraag hoe de scheppingstaal van Jeremia ons vandaag op het spoor kan zetten van een ecologische bekering, waarbij wij open kunnen bloeien voor de schepping, en in grotere verbondenheid kunnen leven met de wereld die ons geschonken is.

Beeld van de profeet Jeremia aan de voet van de *Colonna dell'Immacolata* op het einde van de *Piazza di Spagna* in Rome. © foto: Ian Scott.

Profeet tegen wil en dank

Jeremia werd helemaal bepaald door de tijdgeest. Om hem te begrijpen, moeten we dus teruggaan naar de zevende eeuw vóór Christus. Jeremia wordt omstreeks 650 v.Chr. geboren. Bijbelwetenschappers nemen vrij algemeen aan dat Jeremia ongeveer 26 jaar moet zijn geweest toen hij geroepen werd als profeet. Jeremia is profeet in een van de meest turbulente en woelige tijden in Israëls geschiedenis. Hij begint te profeteren tijdens het rijk van koning Josia. Het is een periode waarin Assyrië, Babylonië en Egypte om de macht strijden. Tevergeefs trekt koning Josia op tegen Egypte (2 Kon 23,29-30). Hij voert een strijd die hij enkel verliezen kan, want het kleine Israël komt klem te zitten tussen de grootmachten. In die eerste periode richt Jeremia zijn profetieën vooral op de noordelijke stammen. Hij roept hen op om zich opnieuw te verbinden met Jeruzalem. Tegelijk mag de corrupte levensstijl van het leiderschap in Juda en Jeruzalem rekenen op harde en felle kritiek.

Een tweede fase van Jeremia's profetie vindt plaats tijdens de tweede helft van het rijk van koning Jojakim, waarin Nebukadnezar aan de macht komt. Keer op keer waarschuwt Jeremia om niet op Egypte te vertrouwen, maar zich over te geven aan de koning van Babylon. Zijn betogen zijn vlammend, want hij voorziet dat verzet tegen Babylon zou kunnen uitlopen op de totale vernietiging van het land.

Jeremia's latere profetieën vinden plaats tijdens het rijk van koning Zedekia. Juda functioneert dan als vazalstaat van Babylon. Niemand kan in deze tijd overzien hoe lang het juk van Babylon nog duren zou, en de profetieën van Jeremia beginnen steeds dreigender en donkerder te klinken. Jeremia komt in deze periode in conflict met de profeet Chananja, die het vertrouwen van Zedekia weet te winnen en aanstuurt op verzet tegen Babylon: een fatale keuze die in de catastrofe eindigt van de Babylonische ballingschap.² Jeremia is dus getuige van de ondergang van Juda, en de verwoesting van Jeruzalem.

Met zijn vlijmscherpe woorden spreekt Jeremia de taal van een overlevende, van iemand die met eigen ogen gezien heeft hoe akkers platgestampt worden, hoe mensen, dieren en planten lijden onder het oorlogsgeweld.

Jeremia is profet tegen wil en dank. Het profetenambt is niet zijn wil, maar de wil van de Enige, de God van Israël. Jeremia wordt continu heen en weer geslingerd tussen zijn roeping en zijn eigen onzekerheid, tussen geloof en ongelooft. Hij worstelt met zichzelf, en hij twijfelt aan zijn eigen kunnen. Net als Mozes heeft hij bezwaren. Jeremia voelt zich veel te jong, en te onbekwaam om Gods woord te voeren (Jer 1,6). Toch is het God die woont op zijn lippen, en hem zijn woorden in de mond legt (Jer 1,10).

Een lijdende profet

Jeremia lijdt ook aan zijn opdracht. Hij wordt door de Enige apart gezet. Hij zal niet trouwen en geen kinderen krijgen (Jer 16,1). De weg die Jeremia moet gaan, is een weg van beproeving, want hij voelt zich vaak alleen en verlaten in zijn strijd, waarbij hij te maken krijgt met vijandschap en bittere aanvechting. Zijn dorpsgenoten staan hem naar het leven (Jer 11,21), en zelfs zijn eigen familieleden laten hem vallen (Jer 12,6). Jeremia moet leven met bespottling en beschimping; hij wordt nageschreeuwd en ervaart dat hij niemand kan vertrouwen. Jeremia leert zelfs dat er plannen worden beraamd om hem te doden. Als hij over die plannen spreekt, dan gebruikt hij ook daarvoor scheppingstaal. Jeremia is voor zijn belagers als een boom die geplant staat aan water, stevig geworteld, en vol met vruchten (vgl. Ps 1,3). Ze willen zijn stam weggakken, en hem uitrukken:

Laten wij die boom met al zijn vruchten vellen,
hem uit het land der levenden weggakken. (Jer 11,19b)

Jeremia heeft veel moeten lijden. Hij werd bespot en geslagen, hij werd gevangengezet en ontvoerd. Hij heeft doorstaan wat Jezus eeuwen later over de profeten van Israël zou zeggen: "Jeruzalem, Jeruzalem, dat de profeten doodt en stenigt wie naar haar toe zijn gestuurd (Mt 23,37; vgl. Mt 5,12; 13,57).³ Maar Jeremia gaat door met roepen en met schreeuwen om recht en om waarheid, om eerbied voor God en zijn schepping. Hij kan en hij wil ook niet anders. In Jeremia brandt het profetenvuur, een heilige verontwaardiging om de vertrapting van wat goed en wat mooi is. Jeremia ziet hoezeer de schepping lijdt. Verzuchtend vraagt hij zich af hoe lang de aarde nog moet treuren, hoe lang gras en bloemen moeten verdorren, en dieren moeten omkomen door het kwaad dat de mensen doen (Jer 12,4). Jeremia ziet wat Paulus heeft gezien: dat de schepping lijdt en zucht, als een vrouw in barensweeën (Rom 8,22).

Een tegendraadse boodschap

Jeremia is vooral ook een buitenstaander. Hij komt uit het priestergeslacht van Anatot, in het gebied van Benjamin. Anatot is een klein, onbeduidend plaatsje, gelegen in de kale heuvels zo'n 4 km ten noorden van Jeruzalem.⁴ Jeremia

Rembrandt, *Jeremia treurend over de verwoesting van Jeruzalem*, olie op paneel, 1630, Rijksmuseum Amsterdam.

behoort dus tot de kleinste stam, die ook nog eens een klein onvruchtbaar gebied kreeg toegewezen. Bovendien mochten priesters uit Anatot sinds hun verbanning door koning Salomo (vgl. 1 Kon 2,26) geen dienst doen in de tempel. Het perspectief van Jeremia is een perspectief van 'buiten'. Hij kijkt naar de wereld met de ogen van een eenvoudig mens die leven moet van wat het land opbrengt. Jeremia weet hoe de zwaluwen vliegen (Jer 8,7), en hij kent de nestelgewoonten van de patrijs (Jer 17,11). In de bloei van de amandelboom, en de boer die met liefde zijn land bewerkt, gaan zijn ogen open voor de Eeuwige. Maar de boodschap van Jeremia staat haaks op wat de politieke en religieuze autoriteiten willen horen. Het hele boek Jeremia is te lezen als een 'massief verzet' tegen religieuze leiders, zoals priesters, profeten en schriftgeleerden, maar ook tegen de heersende politieke elite.⁵

Jeremia moet opboksen tegen mensen die zich profeet noemen, maar niets anders doen dan de mensen naar de mond praten. Zijn grootste tegenstander is de profeet Chananja, die met zijn gladde praatjes precies vertelt wat het volk wil horen: dat het allemaal wel mee zal vallen, en dat de catastrofe slechts twee jaar zou duren. Maar Jeremia weet wel beter: de verwoesting van Jeruzalem is onafwendbaar. De kookpot met onheil helt al over (Jer 1,3). Niet twee jaar, maar 70 jaar zou de ballingschap duren (Jer 25,11-12; 29,10; vgl. Dan 9,2). In deze tijden van quarantaine leren we invoelen hoe confronterend Jeremia's boodschap wel geweest moet zijn. Een mensenleven lang verstoten zijn van de tempel, van de plaats waar je gemeenschap vormt en de lofzang gaande houdt: het is bijna niet voor te stellen. In onzekere tijden klampen mensen zich vast aan elke strohalm. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze Jeremia niet (willen) geloven.

Maar Jeremia blijft protesteren. Keer op keer klaagt hij aan dat profeten en priesters niets anders doen dan bedrog spreken, en slechts uit zijn op eigen gewin. Lichtvaardig zeggen ze dat 'alles naar wens gaat'. Maar Jeremia houdt hen voor dat helemaal niets naar wens gaat (Jer 6,14; 8,11). Hij wil pas buigen, als het volk leert buigen voor de Enige, en zich onderwerpt aan Babylon. Als Jeremia met een houten juk op zijn nek door de straten van Jeruzalem loopt, omdat Juda onder het juk van Babylon door moet (Jer 27), pakt Chanaja het juk af en breekt het in stukken. Chananja komt met grootse beloftes: binnen twee jaar zal hij alle geroofde kostbaarheden terugbrengen, samen met koning Jechonja – de zoon van Jojakim – en alle ballingen die vanuit Juda naar Babylon zijn gevoerd (Jer 28,2-4). Chananja is het beeld van de charismatische leider die met snelle oneliners en populaire praat de mensen tevreden houdt. Maar Jeremia buigt niet en komt terug met een ijzeren juk om zijn nek. Zo zwaar zal het worden: een ijzeren juk, waaronder je bezwijkt.⁶

Keer op keer heeft Jeremia ervaren dat er niet naar hem geluisterd wordt; niemand lijkt te horen wat hij te zeggen heeft. En dat maakt dat hij alleen is, en bij tijden de wanhoop nabij is. Die eenzaamheid klinkt door in Jeremia's tempelprofetie: "Niemand die naar mij luisterde, niemand die mij gehoorzaamde." (Jer 7,26) De Joodse schrijver Elie Wiesel zegt over hem:

Jeremia stond voortdurend in tweestrijd tussen God en Israël, tussen Israël en de andere volken, grote machten en kleine, tussen zijn verloren jeugd en zijn onverdraaglijke ouderdom. Hij is onthutsend en tegelijkertijd intrigerend. Hij roept alle passies op, van opperste haat tot oneindige trouw; hij is buitenstaander en wordt als zodanig verkeerd begrepen. Hij is, kort gezegd, een overlevende, een getuige. Hij voorspelde als enige van de profeten de catastrofe, doorstond die en leefde verder om verslag te doen. Hij alléén sloeg alarm voor de brand, en toen de vlammen hem al verschroeid hadden, ging hij door met erover te spreken tot ieder die luisteren wilde.

De schepping keert zich om

Onze reis met Jeremia begint bij Jeremia 4, waarin oorlogsbeelden en schiepingsstaal steeds door elkaar heen lopen. Het hoofdstuk begint met een oproep tot ommekeer: “Israël, als je op je schreden terugkeert, keer dan terug naar mij – spreekt de HEER.” (Jer 4,1). Tot twee keer toe klinkt het werkwoord *šūb*. Het wordt vaak vertaald met ‘bekering’, maar letterlijk betekent het: ‘keer om’ of ‘keer terug’. In het boek Jeremia is het een sleutelwoord. Tegenover de dreiging van vernietiging, en Jeremia’s verdriet over de corruptie en de uitbuiting van mens en dier, staat een boodschap van hoop: keer je om! Keer terug op de ingeslagen weg. Jeremia roept het volk op om niet langer te oogsten tussen de dorren met daden die vruchteloos zijn (Jer 4,3; vgl. Mt 13,7.22), maar hun ongehoorzame en halsstarrige hart te besnijden tot een rein hart, dat zich weer richten kan tot de Eeuwige. Vanaf vers 5 volgt een nieuw tekstgedeelte dat doorloopt tot Jer 6,30, en dat bestaat uit visioenen waarin het Godsoordeel valt over Juda en Jeruzalem. Een zeer bijzondere passage is deze uit het vierde hoofdstuk:

²³Ik zag de aarde,
ze was woest en doods.

Ik keek op naar de hemel,
er was geen licht.

²⁴Ik zag de bergen, ze beefden,
de heuvels, ze huiverden.

²⁵Ik keek, er waren geen mensen,
alle vogels waren uit de lucht verdwenen.

²⁶Ik keek, elke boomgaard was een woestijn,
alle steden waren verwoest –
door toedoen van de HEER,
door zijn brandende toorn.

²⁷Want dit zegt de HEER:

‘Heel het land wordt een woestijnen,
maar vernietigen zal ik het niet.’ (Jer 4,23-27)

In vers 23 verschijnen de woorden uit het scheppingsverhaal: *tōhû wābōhû*, ‘woest en leeg’. Jeremia kijkt naar de aarde, en ziet dat alles woest en leeg is. Hij schrijft deze woorden in een context van oorlog. Jeruzalem en Juda zijn verwoest, en de aarde is vertrap. Heel duidelijk blijkt dit in de verzen die voorafgaan aan deze passage:

¹⁹O bonzend hart! O razend hart!

Ik krimp ineen van pijn!

Ik kan niet zwijgen,

tot in mijn ziel voel ik het hoorngeschal,

hoor ik het krijgsgeschreeuw.

²⁰Ramp na ramp wordt gemeld,

heel het land gaat te gronde. (Jer 4,19-20a)

Oorlog maakt alles kapot. Het land is letterlijk een chaos, een warboel geworden.

De woorden ‘woest en leeg’ kennen we ook uit het scheppingsverhaal: “De aarde was nog leeg en doods (*tōhû wābōhû*), en duisternis (*ᵀhôm*) lag over de overvloed.” (Gen 1,2) Het woord *tōhû* betekent dat de aarde nog niet productief is: ze brengt nog geen planten en gewassen voort; *bōhû* heeft met wonen te maken: de aarde is nog leeg en onbewoond. Er zijn nog geen mensen en dieren die de aarde bewonen. Er is nog geen veilige ruimte, waar planten, dieren en mensen kunnen gedijen, want over de aarde ligt een alles bedekkende duisternis die *ᵀhôm* wordt genoemd. De *ᵀhôm* is de afgrond of de diepte: een niet overzienbare watervlakte, een oerzee waarin nog geen leven mogelijk is.⁷

In het volgende vers uit het scheppingsverhaal begint leven te ontstaan met het spreken van God. (Gen 1,2) Dat spreken heeft alles met ‘scheiden’ te maken.

God maakt leven op aarde mogelijk door een scheiding te maken tussen licht en duisternis (Gen 1,3-4) en in de *ᵀhôm* de ‘wateren onder’ en de ‘wateren boven’ van elkaar te scheiden, zodat de hemel ontstaat (Gen 1,6-8). Pas wanneer het water onder de hemel naar één plaats stroomt en er droog land verschijnt, begint God met het scheppen van de planten en de bomen. Scheppen is dus ruimte maken door

Horace Vernet, *Jeremia op de puinhopen van Jeruzalem*, olie op doek, 1844, Amsterdam Museum.

scheiding aan te brengen. Door Gods bevrijdende scheppingswoord maakt een warboel plaats voor een wereld waarin mensen en dieren grond onder de voeten hebben, en eten mogen van een aarde die vruchten draagt.

De wereld die Jeremia ziet, lijkt op de oertoestand die Genesis beschrijft. Oorlog keert het beloofde land om in een woestijn. Waar God in Gen 1 steeds zegt hoe goed (*ṭôb*) het is, is er in het land dat Jeremia ziet slechts chaos door het ‘bittere kwaad’ (Jer 4,18) dat mensen hebben aangericht. Het gedicht in Jer 4,23-27 krijgt zijn poëtische structuur door een prachtig parallelisme tussen ‘zien en kijken’. Op de werkwoordsvorm ‘ik zag’ (*rā’îti*), volgt in vv. 23, 24, 25 en 26 steeds de interjectie ‘zie’ (*hinnēh*). Jeremia kijkt op, en hij ziet dat de aarde woest en doods is; er is geen licht. De duisternis van het menselijke kwaad lijkt het gewonnen te hebben van alles dat goed is in de schepping. In de luchten zijn er geen vogels, de steden zijn verwoest, en er zijn geen mensen: ze zijn gevlucht of meegevoerd naar een vreemd en ver land. Zelfs de bergen en de heuvels beven en huiveren.

Het Godsoordeel volgt in vers 27 met de woorden: ‘dit zegt de HEER’. De aarde raakt in rouw gedompeld, en de ‘hemel boven’, zo dicht Jeremia, zal zwart kleuren (Jer 4,28). Een zee van vlammen, die de aarde zwart blakert en de hemel verduistert door rookpluimen: we zien het levendig voor ons na de bosbranden in Australië en het Amazonewoud. Toch is er hoop, want hoewel het land tot een woestijn is geworden, belooft de Enige dat hij haar niet zal vernietigen (Jer 4,27). Er blijft hoop op nieuw leven.

Doof en blind voor Gods woord

Een ander belangrijk thema in Jer 4-9 is de doofheid en blindheid voor Gods woord. Het thema wordt al in Jer 4,22 geïntroduceerd, waar de Enige over zijn volk zegt dat ze dwaas zijn en zonder enig verstand en inzicht met het leven omgaan. In de bijbelse wijsheidsliteratuur is dwaasheid de antithese van wijsheid of *hokmâ* die steeds hand in hand gaat met het doen van gerechtigheid. Wijsheid kan echter niet alleen verwijzen naar een verstandige levenswijze, maar ook naar kunde of vaardigheid.⁸ Juist die praktische betekenis van *hokmâ* is voor Jeremia belangrijk. Spottend zegt hij dat Gods volk wijs is geworden in het doen van het kwaad.

Dwaas is mijn volk,
het is met mij niet vertrouwd.
Het zijn kinderen zonder verstand,
inzicht hebben ze niet.
Ze zijn wel wijs, maar in het kwaad;
tot het goede zijn ze niet in staat. (Jer 4,22-23)

De dwaasheid van het volk komt verderop terug, met name in het vijfde hoofdstuk, waar dwaasheid verbonden wordt met doofheid en blindheid. Dwaasheid is niet kunnen zien wat de rechte wegen zijn, en doof zijn voor Gods woord:

²⁰Zeg tegen het volk van Jacob en roep Juda toe:

²¹Luister toch, dwaas en onverstandig volk,

dat ogen heeft, maar niet ziet,

en oren heeft, maar niet hoort.

²²Hebben jullie geen ontzag voor mij?

– spreekt de HEER. –

Beven jullie niet voor mij?

Ik heb met zand de zee aan banden gelegd,

haar een vaste grens gesteld.

Haar golven donderen, maar tevergeefs,

ze bruisen onstuimig, maar worden gestuit.

²³Maar dit volk is koppig en opstandig,

het is zijn eigen weg gegaan. (Jer 5,20-23; vgl. Jer 6,10)

Jeremia herhaalt nog eens dat het volk van Israël zich dwaas en onverstandig gedraagt: ze hebben wel ogen, maar zijn ziende blind, ze hebben wel oren, maar horen niet. Vervolgens schildert de profeet een mooi contrast tussen de scheppingsorde en het gedrag van Israël. Terwijl de zee de grenzen respecteert die de Eeuwige getrokken heeft, en zelfs de onstuimige golven zich laten stuiten, is het volk van Juda ‘weerbarstig’ (*sôrêr*) en zijn ze ‘afgeweken’ (*sârû*) om hun eigen wegen te gaan (Jer 5,23). Zowel het woord *sôrêr* als het werkwoord *sârû* zijn afgeleid van de stam *sûr*, dat de betekenis heeft van ‘de rechte weg afbuigen’. Juda heeft de Enige haar rug toegekeerd, en is de weg van de dwaasheid ingeslagen.

Het beeld van Juda als een dwars en opstandig volk, dat blind is geworden voor de scheppingsorde van de Enige, komt nog sterker naar voren in de profetie in Jeremia 8. Waar het Jeremia steeds om gaat, is de omkering van het verstarde hart. Tegen de verlamming en de blindheid in, probeert hij ruimte te scheppen voor nieuwe wegen. In deze kleine passage komt het sleutelwoord *šûb* maar liefst vijf keer voor. Jeremia benadrukt dat er een radicale omkering nodig is. Maar daarvoor ontstaat pas ruimte als de koppige en halsstarrige houding van de mens doorbroken wordt. Jeremia ziet dat zijn volk willens en wetens de verkeerde keuzes maakt en dat het met alle winden meedraait. Ze komen niet tot ommekeer, omdat hun hart niet veranderd is. Tegen beter weten in, weigeren ze te veranderen en blijven ze hun eigen gang gaan. Deze houding heeft voor Jeremia iets onnatuurlijks en tegendraads. Jeremia gebruikt dan ook beelden uit de natuur, om de losgeslagen houding van het volk te illustreren:

⁴Zeg tegen hen: Dit zegt de HEER:

Als iemand valt, staat hij toch op?

Als iemand afdwaalt, keert hij toch terug?

⁵Waarom blijft dit volk dan dwalen,

waarom blijft Jeruzalem ontrouw,

houdt het vast aan bedrog,

weigert het terug te keren?

⁶Ik heb goed naar hen geluisterd –
 wat ze zeggen is gelogen.
 Niemand heeft berouw over het kwaad,
 niemand zegt: “Hoe kon ik dit ooit doen?”
 Ze hollen steeds maar door
 als een paard dat zich in de strijd stort.
 ⁷De ooievaar aan de hemel,
 de tortelduif en de gierzwaluw
 kennen de tijd van hun trek,
 maar mijn volk kent niet de orde van de HEER. (Jer 8,4-7)

Jeremia vergelijkt het dwarse en opstandige volk, dat blijft weigeren om terug te keren, met paarden die zich in de strijd stortten (Jer 8,6). Met de ontrouw van Jeruzalem (Jer 8,5) bedoelt hij dat het volk zich afgekeerd heeft van de Enige, door zich in de bedriegerij van de afgoden te stortten. Het volk denkt houvast gevonden te hebben in afgoden die nietig zijn en niets dan wind zijn, en van wie geen hulp te verwachten is (Jer 2,5,8).⁹ Maar wie zichzelf voor de gek houdt, wie draait met de waarheid en wegvluicht in de nietigheid, kan bijna niet meer stoppen. Wie vast komt te zitten in bedrog, is als een strijdswagen met oorlogspaarden. Als die eenmaal doordenderen op de ingeslagen weg, zijn ze niet meer te houden. Jeremia zegt: jullie zijn koppig, doldriest, onbezonnen en losgeslagen. Jullie draven door en weten van geen ophouden.

Cornelis Galle, *Jeremia*, gravure (naar Jan van der Straet), 1613, Rijksmuseum Amsterdam.

Joseph Mendes Da Costa, *Jeremia, de klaagliederen*, gips, 1911. Privécollectie.

Vervolgens heeft hij het over de ‘ooievaar aan de hemel’. Al heeft die vogel duizenden kilometers gevlogen, hij weet altijd de weg naar zijn nest terug te vinden. Waar hij ook vandaan komt, of waar hij ook heengaat, de ooievaar weet wanneer de tijd gekomen is om terug te keren. Vervolgens kijkt Jeremia naar de tortelduif en de gierzwaluw. Kijk toch eens naar de tortelduif, lijkt hij te zeggen, die in het voorjaar haar nesten bouwt en zo de lente aankondigt, of naar de gierzwaluw die haar nesten in de rotsholten bouwt: zij kennen de tijd van hun trek; ze zijn gericht op hun schepper, en weten wanneer zij terug moeten keren. Het is bijna of Jeremia met Jezus tot Israël zegt: “Kijk toch eens naar de vogels in de lucht..., zijn jullie voor de Eeuwige niet meer waard dan zij?” (Mt 6,26) Jeremia vraagt zich af waarom zijn volk niet meer op de ooievaar kan lijken. De vogel die zo goed voor zijn jongen zorgt dat hij *h^asîdâ* wordt genoemd, wat ‘vroom’ of ‘trouw’ betekent. Jeremia moet ervan zuchten. Komt er dan nooit een einde aan de dwarsheid en halsstarrigheid van dit volk? Als iemand valt, dan staat hij toch op? Als iemand afdwaalt, dan keert hij toch terug?

Schuld belijden

Ondanks zijn teleurstellingen, bleef Jeremia spreken tot het volk. Steeds was hij uit op de bekering van hun hart. En daarbij speelt schuld belijden een belangrijke rol. In het veertiende hoofdstuk van Jeremia komt dat prachtig tot uitdrukking. Daar horen we een echo van de strijd tussen Jeremia en Chananja (Jer 14,13-15). Jeremia zucht van wanhoop en teleurstelling, en hij stort zijn hart uit bij de Eeuwige: “Ach Heer, hun profeten verkondigen: ‘het zwaard zal jullie bespaard blijven, jullie zullen geen honger lijden; ik schenk jullie blijvende vrede in dit land.’” (Jer 14,13) Maar de Enige verzekert Jeremia dat ze leugens verkondigen, dat hun visioenen holle woorden zijn, die slechts getuigen van hun eigen verzinsels (Jer 14,14).

Ondanks die bevestiging staat Jeremia helemaal alleen met zijn boodschap. Keer op keer roept hij op tot bekering en tot waarachtig gebed. Hij waarschuwt het volk: hun lijden zal niet te overzien zijn. Jeremia hoort de paarden al briezen, hij kan de geur van de dood al ruiken en ziet de lichamen al liggen in de straten van Jeruzalem. In een profetisch visioen, waarin het lijden van de schepping meeklinkt, maakt Jeremia bekend dat na de vertrapping van de aarde, er een droogte volgt die honger en dood met zich mee zal brengen.

²Juda treurt, de steden kwijnen weg,
in het zwart gehuld zit de bevolking op de grond,
jammerklachten klinken uit Jeruzalem.

³De rijken sturen hun knechten om water.

Ze komen bij de putten,
maar water vinden ze niet.

Met lege kruiken keren ze terug.

Verslagen en beschaamd

houden ze hun gezicht bedekt.

⁴De aarde is ontzet over haar eigen opbrengst,
want het heeft niet geregend op het land.

De boeren staan verslagen,
ze houden hun gezicht bedekt.

⁵Ja, zelfs de hinde in het veld
laat het jong dat ze wierp in de steek,
want er is geen groen.

⁶Op kale heuvels happen wilde ezels
als jakhalzen naar adem.

Hun ogen breken,
want er is geen gras.

⁷HEER, al getuigen onze wandaden tegen ons,
grijp toch in omwille van uw naam.

Tallose malen waren wij u ontrouw,
wij hebben tegen u gezondigd.

⁸Bron van hoop voor Israël,
redder in tijden van nood,
waarom bent u als een vreemdeling in dit land,
als een reiziger die maar één nacht blijft?

⁹Waarom bent u als een radeloze man,
als een soldaat die ons niet kan redden?

U bent toch in ons midden, HEER,
wij behoren u toch toe?

Laat ons niet in de steek.'

¹⁰De HEER zegt over dit volk:

'Maar al te graag dwalen ze weg,
ze sparen hun voeten niet.'

De HEER scheidt geen behagen meer in hen.

Nu brengt hij hun wandaden in rekening,
nu bestraft hij hun zonden. (Jer 14,2-10)

Deze passage heeft een prachtige poëtische structuur. Het is een klaaglied waarin een koor van verschillende stemmen op elkaar reageren, als in een beurtzang. Jeremia opent zijn lippen en in vv. 1-6 horen we de stem van de Eeuwige. Jeruzalem is in rouw gedompeld. Vanuit haar straten klinkt een gehuil dat naar de hemel reist; binnen haar muren heerst geen rust, want Juda zucht en hijgt door de droogte; de mensen lijden onder de doodsprikkel in hun keel, de levensbedreigende dorst. Er is ook een prachtig parallellisme. In vers 3 wordt gesproken over de 'kleinen' (*š'ôrêhem*), de geringen die door de machtigen naar de waterputten worden gestuurd om hun cisternen te vullen. Maar er is geen water en zij keren met lege handen terug. Ze staan er beschaamd bij en vernederd bedekken ze het hoofd. Het hoofd bedekken was in het oude Israël een gebaar van diepe vernedering, schaamte of rouw.

In vers 4 klinkt de echo in natuurbeelden. De 'adāmâ, de rode aarde, staat er verslagen bij, want het heeft niet geregend op het land, en ook de boeren staan er beschaamd bij en ook zij bedekken hun hoofd. Ze staan met hun handen in het haar, want er is geen land meer om op te werken. De velden en de akkers zijn een woestijn geworden, de aarde draagt geen vruchten meer.

In vv. 5-6 verschuift het perspectief naar de wilde dieren, die net als de mensen lijden onder de vreselijke droogte. En ook hier speelt Jeremia met een mooi parallellisme tussen de hinden en de wilde ezels. De hinde in het veld laat haar pas geworpen jongen in de steek, want er is geen gras. Het is een fenomeen dat in Zuid-Afrika nog steeds gezien wordt in perioden van grote droogte. Wanneer de droogte toeslaat, wint zelfbehoud het van het moederinstinct: hinden geven geen melk meer, en verlaten hun jongen om te sterven.¹⁰ Ook de wilde ezels zijn dorstig. Op de kale rotsen happen ze naar adem en steken ze hun kop omhoog zoals de jakhals wanneer hij huilt. In de Nieuwe Bijbelvertaling staat: 'Hun ogen breken.' Het woordje 'ayin – het Hebreeuwse woord voor 'oog' – kan ironisch genoeg ook 'bron van water' betekenen. Hun ogen zijn waterig geworden, zou je kunnen zeggen: ze huilen vanwege de dorst. En dan klinkt datzelfde zinnetje als refrein: '...want er is geen gras'.

De tegenstem valt in vanaf vers 7. Daar begint het lied van het volk. Hoewel hun koorzang begint met mooie woorden, waarmee zij hun ontrouw en hun zonden belijden, en de Enige aanspreken als bron van hoop en redder in tijden van wanhoop, leggen ze de schuld toch vooral bij God. Het is God die zich opstelt als een vreemdeling, als een reiziger die in het midden van de nacht de grens is overgestoken. De NBV vertaalt in vers 9 met 'radeloze man'. Maar het Hebreeuwse werkwoord *dāham* betekent eerder: 'stilstaan' of 'bewegingloos zijn'. Het volk beschuldigt de Enige ervan dat hij niet ingrijpt, dat hij zich niet verroert, net zoals de boer die verslagen staat te kijken naar zijn verwoeste akker. De Heer, zo klagen zij, is als een terneergeslagen strijder die niet kan redden.

Het lied eindigt in vers 10 met de koorzang van het Godswoord dat al in vers 1 aangekondigd werd. Bijna minachtend wordt gesproken over 'dit volk'. De afstand tussen de Enige en zijn volk wordt zo groot mogelijk gemaakt. Niet ik ben de 'afwezige', – zo luidt het oordeel –, want het zijn jullie die afgedwaald zijn: jullie zijn het, in wie ik geen welbehagen meer heb. Het veertiende hoofdstuk eindigt met een gebed van Jeremia, dat zeer indringend begint: "Laat mijn ogen vloeien van tranen – dag en nacht – ogen, kom niet tot rust." (Jer 14,17) Jeremia huilt om het Godsoordeel, om de verloren toekomst van Juda. Zijn bede loopt uit op een collectieve schuldbelijdenis, waarin ook de vorige generaties meeklinken. Hier treedt Jeremia op als voorbidder. Ondanks hun vijandigheid, pleit Jeremia met heel zijn hart voor zijn volk. Wat van generatie op generatie verkeerd is gegaan, neemt hij als een juk op zijn schouders en hij belijdt schuld. Er is geen omhaal van woorden, geen poging om de boodschap te verzachten. Jeremia zegt het zoals het is: dit volk is schuldig. Ze hebben gefaald door te zondigen tegen de Eeuwige, zowel deze generatie als de generaties daarvoor.

²⁰HEER, wij bekennen onze schuld,
en de schuld van onze voorouders:
wij hebben tegen u gezondigd.
²¹Maar verstoot ons toch niet,
doe het niet, omwille van uw naam.
Ontluister uw troon toch niet,
denk aan het verbond met ons, verbreek het niet.
²²Brengen die nietige goden van andere volken soms regen,
of schenkt de hemel buien uit zichzelf?
U, de HEER, onze God, doet dat toch?
Wij vestigen onze hoop op u,
want u hebt alles gemaakt. (Jer 14,20-22)

Keer je om en kom weer tot bloei!

Jeremia blijft gelukkig niet staan bij het falen, dat leidt tot verwoesting en kaalslag, want met dezelfde passionele scheppingstaal spreekt hij ook over de ballingen die terugkeren naar het land van belofte. Jeremia 31 bevat visioenen van hoop, waarin de profeet spreekt over de dag waarop de Enige het land van Juda opnieuw zal inzaaien met dieren en mensen, en met zijn volk een nieuw verbond zal sluiten, en zijn Thora, de weg ten leven, in hun binnenste zal schrijven (Jer 31,27.33). Verharde harten worden bewerkt tot beddingen die openbloeien van liefde voor Gods gerechtigheid. Op die dag van terugkeer zal de Enige weer hun God zijn, en zij zullen zijn volk zijn.

Op prachtige wijze komt dit in het begin van het hoofdstuk tot uitdrukking in een lied van vreugde om de ballingen die terugkeren. Opnieuw klinkt daarin het werkwoord *šūb*, 'terugkeren' (Jer 31,8). Jeremia ziet het voor zich gebeuren: het volk van Juda keert terug. Niemand blijft achter, want ook lammen, blinden en zwangere vrouwen keren terug. 'Als in drommen', dicht Jeremia, keren ze terug op hun schreden, met tranen in hun ogen en smeekbeden op hun lippen. Ze jubelen en juichen. Het volk van God komt weer tot bloei, dansend met tamboerijnen gaan ze; er zal weer geplant worden en ze kunnen weer eten van de vruchten uit de wijngaarden.

Zoals de schepping tot chaos verviel, zo keert God op een dag alles ten goede. Dan zegt de Enige: er moet weer licht zijn, er moeten gewassen opschieten, er moeten vogels zijn in de lucht en dieren op het veld, en er moeten mensen zijn die ervan genieten, mannen, vrouwen en kinderen die tegen elkaar zeggen dat alles heel goed is. Op prachtige wijze vervlecht Jeremia de bruidsmetaforiek, waarin de liefde tussen God en Israël ontluikt, met beelden van de schepping die uitbarst in jubel om alles dat groeit en bloeit. De dag waarop mensen weer in vrijheid leven, vrij van oorlog en geweld, is een dag van intense vreugde.

²Dit zegt de HEER:

In de woestijn kreeg ik Israël lief,
het volk dat aan de vernietiging ontkomen was.
Ik ging hun voor en gaf hun vrede.

³Van ver ben ik naar je toe gekomen, vrouwe Israël.

Ik heb je altijd liefgehad,
mijn liefde zal je altijd vergezellen.

⁴Ik breng je weer tot bloei.

Je zult weer dansen in de rei
en de tamboerijnen laten klinken.

⁵In Samaria's bergen zul je wijngaarden planten,
en mogen eten van de eerste vruchten.

⁶De dag breekt aan
dat in Efraïm de wachters op de bergen roepen:

“Kom laten we op weg naar de Sion,
naar de HEER, onze God!”

⁷Dit zegt de HEER:

Juich van vrede over Jakob,
jubel aan het hoofd van alle volken,
roep het uit, zing een lofzang:
“De HEER heeft zijn volk gered,
en wat er van Israël nog overbleef bevrijd”.

⁸Ik laat hen uit het noorden terugkeren
en breng hen samen van de einden der aarde.

Ook blinden en lammen komen mee,
ook zwangere vrouwen en vrouwen in barensnood.
In dichte drommen keren ze terug.

⁹Zij komen terug in tranen,
ze heffen smeekbeden aan,
en ik zal hen leiden.

Ik breng hen naar stromende beken
en voer hen over geëffende wegen;
daar zullen zij niet struikelen.

Want ik ben voor Israël een vader,
en Efraïm is mijn eerstgeboren zoon. (Jer 31,2-9)

De ballingschap is voor Israël een woestijntijd geweest, waarin geloof beproefd en gelouterd werd tot een nieuw verbond. Geloof wordt pas waarachtig geloof, als het door de woestijn gaat. Heel sprekend dicht ook de psalmist over die ervaring: in de woestijn keert God Israëls lot; zij die in tranen zaaiden, oogsten in gejuich, wie huilend op weg gingen om het verloren en verwoeste land, komen thuis in gejuich, als volle schoven die blinken in de zon (Ps 126,5-6).

Wie de tijd neemt om Jeremia te lezen, merkt dat er een prachtige lijn zit in het boek. Jeremia toont ons een spirituele doortocht: door de weg te gaan

Michelangelo Buonarroti, *De profeet Jeremia*, fresco, 1511, Sixtijnse kapel (plafond), Rome.

van inkeer en persoonlijke bekering, komen we tot een nieuw verbond, een nieuwe relatie, waarin een herschepping plaatsvindt en waarbij de mens weer openbloeit voor Gods schepping. Rechtvaardigheid aan de armen en de kwetsbaren gaat bij Jeremia hand in hand met ecologische gerechtigheid, met zorg voor de schepping. Wie Jeremia leest, merkt ook hoe bijbels de encycliek *Laudato si'* is, waarin paus Franciscus oproept tot een mondiale ecologische bekering, en daarbij benadrukt dat alle generaties verbonden zijn, ons eraan herinnert dat wij open moeten bloeien en in grote verbondenheid moeten leven met de schepping, zodat we eindelijk komen tot een liefdevolle eerbied voor Gods schepping en zorg kunnen dragen voor ons 'gemeenschappelijk huis'.

Wie met Jeremia op weg gaat, wordt geroepen om tot een nieuw geloof te komen, een nieuw verbond met de Enige, en samen met alle generaties te belijden, dat we een nieuwe weg moeten inslaan, een weg van inkeer, schuld en ommekeer. Geïnspireerd door de profetische woorden in Jeremia 14, schreef ik het volgende gedicht:

Hij heeft geroepen en geschreeuwd.
Keer om! Keer om!
Maar niemand die wilde luisteren,
niemand die het wilde horen.
Een roepende in de woestijn,
een eenzaam vechter in de nacht.
Met rouw is hij bekleed,
op zijn ogen branden tranen
om het volk van Israël
en om de hele wereld.
En toch blijft hij zingen van de schepping,
die zucht en steunt als een vrouw in barensweeën,
als een hijgend hert, wiens ogen breken.
Hij heeft geroepen en geschreeuwd,
om het juk dat hij dragen moest,
om zijn eenzame gevecht.
Maar toen heeft hij gebeden:
Wij bekennen onze schuld
en de schuld van onze voorvaderen.
U bent toch de Heer van hemel en aarde?
U bent het toch die de wolken verzamelt?
Was mij schoon van alle schuld!
Reinig mij met uw regen!
Schep een nieuw en zuiver hart in mij!
Dat ik op mag staan en weer juichen mag.
Dat ik mens mag zijn, opnieuw geboren.
Dat ik weer leven mag in eerbied
voor het werk van uw handen.
Want u bent toch een genadig God!

Jannica de Prenter studeerde theologie aan de Universiteit van Tilburg en de Katholieke Universiteit van Leuven. In 2016 doceerde ze op het boek Jozua met het proefschrift *Language, Ideology and Cognition: A Critical Discourse Approach to the Concept of Divine Warfare in Joshua 9–11*. Jannica is verbonden aan de Verenigde Protestantse Kerk in België, en is actief als predikant bij de Protestantse Kerk 't Keerske in Brugge.

Eindnoten

- ¹ De bijbelcitaten in deze bijdrage komen uit de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV).
- ² Adrianus van Selms, *Jeremia deel I* (de Prediking van het Oude Testament), Callenbach, Nijkerk, 1972, blz. 22-23; Binyamin Lau, *Jeremiah: the Fate of a Prophet* (Maggid Studies in Tanakh), Magid Books, Jeruzalem, 2013, xx-xxi.
- ³ Over het lijden van Jeremia, zie ook: Maurits Oldenhuis, "De lijdende profeet: Jeremia en de profeten van het Oude Testament", in: G. Kwakkel (red.), *Wonderlijk gewoon: Profeten en Profetie in het Oude Testament*, de Vuurbaak, Barneveld, 2003.
- ⁴ David Barton, "Portret van Jeremia", in: *Handboek bij de Bijbel*, red. Pat en David Alexander, Uitgeverij Kok, Kampen, 2002, blz. 441-442; Adrianus van Selms, *Jeremia deel I*, blz. 16.
- ⁵ Henk Veen, "Licht aan het eind van de tunnel", in: *Wegwijs* 69 (2015 / 6) 4-6, blz. 5.
- ⁶ Henk Veen, "Licht aan het eind van de tunnel", blz. 5-6.
- ⁷ Ellen van Wolde, *Verhalen over het begin: Genesis 1-11 en andere scheppingsverhalen*, Ten Have, Baarn, 1995, blz. 30-31. De meeste bijbelwetenschappers gaan ervan uit dat Jeremia 4 ouder is dan Genesis 1, en dat het scheppingsverhaal pas in de Babylonische tijd geschreven is. Wie Genesis 1 leest vanuit de verwoesting waar Jeremia het over heeft, merkt nog sterker hoe bevrijdend het is dat God orde uit chaos scheidt, en licht brengt in de duisternis. Zie bijvoorbeeld: Egbert Rooze, *Schepping is bevrijding: verassende ecologie in de Bijbel*, Halewijn, Antwerpen, 2009.
- ⁸ Pierre van Hecke, "Wie goed doet, goed ontmoet... of toch niet? Het daad-gevolgprincipe en zijn tegenstanders", in: Hans Ausloos en Bénédicte Lemmelijn (red.), *Bijbelse wijsheid aan het woord*, Acco, Leuven, 2007, blz. 48.
- ⁹ Adrianus van Selms, *Jeremia deel I*, blz. 143-144.
- ¹⁰ Adrianus van Selms, *Jeremia deel I*, blz. 203.

DRUKKERIJ

PEETERS n.v.

WAROTSTRAAT 50

3020 HERENT, BELGIË

Tel. (016) 49 03 07

fax (016) 48 14 86

E-mail: orient@orientaliste.com